

Journala toe geschreven aan de chirurgijn Jan Bolsius

INLEIDING

De chirurgie ten tijde van Bolsius kan nauwelijks een wetenschap genoemd worden. Het was handwerk, gebaseerd op ervaring van voorgangers. Wetenschappelijke medische werken waren voor de chirurgijns, meest eenvoudige lieden, niet toegankelijk wegens de taal, het Latijn. Het Latijn was de taal der universiteiten. Daarbij kwam dat de officiële medische wereld zich aan de chirurgie weinig gelegen liet liggen, hoewel kenteringen ook in die tijd bespeurbaar werden.

dr. K. de Ruiter en
drs. A.C.M. Kappelhof

Met dank aan dr. K. de Ruiter
voormalige Geneesheer-
Direkteur, Groot Zieken-
gasthuis 's Hertogenbosch

Dit deel uit het dagboek van
Chirurgijn Jan Bolsius is over-
genomen uit een uitgave van
'De Boschboom', januari
1986.

Het was niet altijd zo geweest.¹ In Egypte bestond een uitgebreide heilkunde die zeer waarschijnlijk op de ontwikkeling van de geneeskunde in Griekenland grote invloed heeft gehad. In de geschriften van Hippocrates worden al aanwijzingen gevonden voor behandeling van fracturen en luxaties met spalken en rekverbanden, wondbehandeling, aanleggen van verbanden, maar ook over trepanatie en de 'steensnede'.

Door de Romeinen werden vaak Grieken als militaire artsen gebruikt, die daardoor ook burgerrechten verkregen. Alle legioenen en cohorten hadden minstens één arts en meerdere verplegers bij zich. In de legerplaatsen bestonden goed uitgeruste hospitalen en later gevonden chirurgische instrumenten wijzen op een hoog peil van de chirurgie. Het hoogtepunt zal ongeveer in de 2e eeuw na Christus gelegen hebben. Het verval van het Romeinse Rijk betekende ook voor de heilkunde achteruitgang. Door de verbreiding van het christendom kwam wat er van de medische kennis over was, langzamerhand in handen van monniken.

Invloed van de Arabische wetenschap speelde in die tijd nog een rol, maar magische voorstellingen en minachting voor anatomie en chirurgie deden de geneeskunde veel schade. De chirurgie bereikte een dieptepunt na de concilies van Clermont (1130) en Tours (1263), toen aan de monniken de uitoefening van de genees- en heilkunde verboden werd: 'Ecclesia abhorret a sanguine!' Daardoor ging de chirurgie over naar de barbiers en dergelijke mensen die met het mes konden omgaan. Ofschoon er steeds meer medische scholen en fakulteiten tot bloei kwamen, bleef het rond de chirurgie stil. Desondanks was ook daar wel een ontwikkeling aan te wijzen.

Door de uitvinding van de boekdrukkunst werden ervaringen op schrift gesteld en verspreid. Toch werden de meeste ervaringen opgedaan door praktisch werken. De leerling leerde van de meester: deze laatste was vaak geschoold op het slagveld en aan boord van schepen.² Er werden examens ingesteld, in Utrecht bijvoorbeeld in 1434.³ Deze examens waren in het begin eenvoudig, zoals kennis en het maken van eenvoudige instrumenten; geleidelijk werden ze moeilijker en uitgebreider. Bovendien was er eindelijk een goede anatomie van het menselijk lichaam gekomen van de hand van de Zuidnederlander Vesalius (1514-1564)⁴.

Een beroemd chirurg was Ambroise Paré, die in 1545 een publikatie over oorlogsverwondingen het licht deed zien.⁵ Paracelsus (ca. 1493-1541) was weliswaar zowel arts als chirurg, maar toch lukte het ook hem niet geneeskunde en heilkunde samen te brengen.⁶ Pas in de tweede helft der 19e eeuw zou deze samenvoeging plaatsvinden.

Toch kon ook de chirurgie impulsen vanuit de officiële geneeskunde krijgen. De universiteit van Leuven werd in 1425 gesticht, die van Leiden in 1575. Boerhaave (1668-1739) leerde weer de observatie aan de patiënt zelf en in 1628 had Harvey de bloedsomloop voor het eerst begrepen en beschreven.³ Onze Bolsius behoorde echter nog tot de groep van chirurgijns met voornamelijk praktische ervaring, opgedaan door toekijken bij en werken onder leiding van zijn leermeester Van der Haar, hetgeen uit zijn dagboek duidelijk naar voren komt. Het skala van ziektebeelden in het dagboek is vrij beperkt. Toch krijgt men een goed idee waar de chirurgijn mee bezig was, van zijn suksessen en van zijn falen. We vinden ongevallen: de nummers 1, 2, 8, 10, 14 en 15; kwaardaardige gezwellen: de nummers 3 en 11; goedaardige gezwellen: de nummers 9 en 13; aangeboren afwijkingen: nummer 4; en nog wat andere beelden: borstfistels: nummer 5; anusfistels: de nummers 6 en 7; bekleemde breuk?: nummer 12.

Vóór de aangehaalde tekst van Bolsius betreffende een bepaald geval is steeds een korte inleiding c.q. toelichting opgenomen.

nr. 1: dijbeenbreuk

Op blz. 1 vinden we een femurfractuur beschreven, die na 16 weken vast zat.

Kennelijk was ook nog sprake van een dislokatie van het bot, want tot slot was het been korter geworden en liep de patiënt met een 'stoksken'.

p.1: 'Een man, H.K., gelijks¹ de gront vallende brak de femor². Waar bij ik geroepen zijnde, konde 'er hem, nog de omstanders van overtuigen. Want, zeyde hij: 'Ik heb 'er geen pijn aan.'; ook geen merklijke gevoeld in den val. Wierd vervolgens in 't gasthuys gebrogt en naar de konst verbonden³. Agt weeken daarna was de fractuur⁴ nog t'eenemaal los en men heeft nog andere agt weeken moeten afwagten, eer de breuk volkoomen geneesen was.

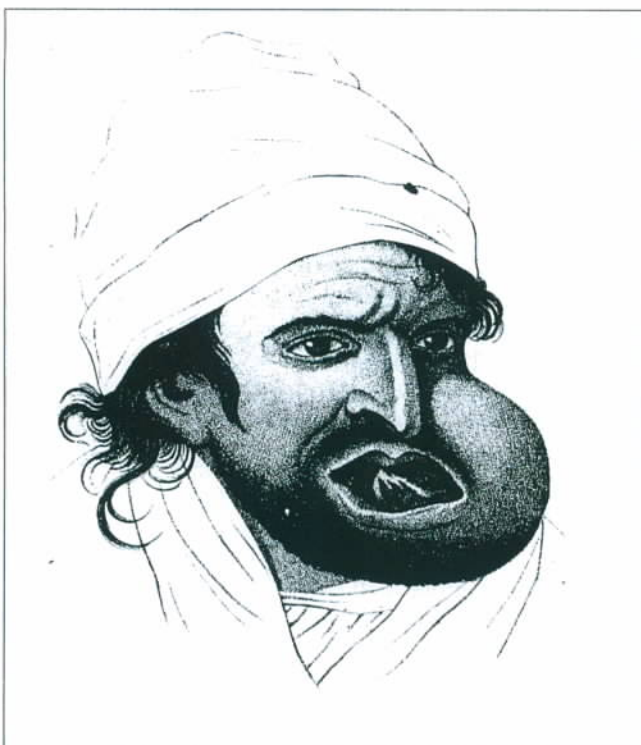
Den patiënt was anders gesont, ontren 65 jaeren out en heeft my gesegt in de behandelinge geen pijn geleeden te hebben. Het been is nu wat korter; gaat egter wel met een stoksken'.

nr. 2: slagaderlijke bloeding aan de pols

Verwonding door glasscherf aan de pols van een kind met een slagaderlijke bloeding. De behandeling met een plaatselijk drukkend verband was heel juist. Ook nu nog geldt het adagium: 'iedere bloeding ontstaat door druk'.

p.1: 'Een kint vallende in een fles, kwetsten zig aan den arm, juyst ter plaats daar men gewoonlijk den pols voelt. De wonde was ontrent 1½ dwerse vinger groot⁵, eenigsints schuyns en bloeyden seer sterk zoo als een arterie⁶ is gewoon te doen; waar uyt men duydelijk bemerkten dat de arteria radialis⁷ gewetst (sic) was. De bloedinge hernam zeer dikwijls en sterk niet tegenstaande p.2 een naaukeurig drukkend plaatselijk verband. Eyndelijk legde men op de wonde een stuk fijne drooge spons; daar op lindtwerkersstof en van

Als gevolg van de slechte hygiëne kwamen in- en uitwendige poliepen toen veel meer voor dan thans. Tot wat voor gevolgen een neuspoliep kon leiden, toont deze afbeelding van een geval dat zich ook in werkelijkheid heeft voorgedaan. Enkele van de door Boistius beschreven operaties betreffen gezwellen en poliepen, waaronder een stel van vier neuspoliepen. Uit Forstev, Chirurgische Kupfertafeln (Weimar, 1847), Tafel CVIII, aanwezig op het Archief van de Godshuizen te Den Bosch.

kleyne tot grootere compressen⁸; swagtelende van 't uysterste der vingeren tot boven den elleboog ende 'er is geen bloedinge meer gevolgt. Dit verband is ontrent 10, 12 ofte meerdere daagen bleyven leggen⁹. De bovenste compressen nu en dan verschoonende, de swagtels wat aanhaalende en het geheele verband daagelyks ofte om den tweeden dag met wat accetum et aqua¹⁰ bevogtigende. Het geheel verband wegneemende, zag men de wonde gedeeltelijk gesticatriceert¹¹. Wierd dan als een een (sic) geringe versche wonde verder behandelt en het kint is zonder hinder volkomen herstelt.'

nr. 3: kwaadaardig gezwel aan de lip gevolgd door uitzaaiing

Deze patiënt had inderdaad een kanker-gezwel aan de lip.

De behandeling dit wil zeggen een ruime excisie was juist. De grote bloeding baarde zorgen, maar uiteindelijk kon hij gestelpt worden. Het bloedverlies was kennelijk zeer groot, want de patiënt kreeg flauwtes, hetgeen de chirurgijn ernstig bezorgd maakte. Van bloedtransfusie was natuurlijk geen sprake, de ontdekking der bloedgroepen door Landsteiner vond pas plaats in 1900, terwijl zijn instrumentarium om bloedingen te stelpen nog zeer gebrekkig was of ontbrak.

Van der Haar had de ziekte goed ingeschat; de scherpe rand langs de afwijking had hem de ware aard van het gezwel doen kennen en zijn voorspelling dat de 'quael zoude hernemen' kwam uit: de patiënt kreeg een uitzaaiing (metastase) in de hals, die na aantasting van een slagader tot de dood leidde.

Bij zo'n uitgebreide operatie dient men nog te bedenken, dat deze zonder narcose werd uitgevoerd; pas in 1846 vond Morton in Boston de ethernarcose uit. Als voorbereiding werd vaak een flinke hoeveelheid alcohol toegediend, waardoor de operaties enigszins dragelijk werden.

p.3: *'Een man, seventig jaaren oud, had een cankereuse lip, welk ongemak in 't vijfde jaar begonst was. Het was door geen uytwendig toeval veroorzaakt, maar met kleyn begonst, langzaam aangegroeyt, dog in de seven weeken vóór d'operatie tot een merkeleijke groote gekomen. Dit accent¹² was verselt met ¹³ een kleyn, steenagtig sweertje even onder de kin. En de cancer selve was in 't ronde als omtrokken met een rand. Naar voorafgaande consultatiën met vier a vijf chirurgijns majores¹⁴ wierd d'operatie vast gestelt op den 26 may 1778, de welke ik s'namiddags ten 3 uren in haar lieder¹⁵ bij weesen deden. Ik sneed een gedeelte van de bovenlip en ruym de helft van d'onderlip weg.*

De bloeding was zeer sterk en duurde niet tegenstaande veele angelegde hulpmiddelen als aq. alumenosa¹⁶, alcohol. vin.¹⁷, herdoeninge van 't verband enz tot s'avonds seven uren. 'Er was, zom men gist, wel vier of vijf pont bloet¹⁸ verlooren. Den patiënt raakten herhaalde reijsen¹⁹ in flauwtens, het welke my bedugt maakten en deed denken dat men nu voor al meer moest bezorg (sic) zijn het

p.4: *bloeden te stelpen dan de vereeniging²⁰ te beoogen. De bloedinge quam alleenlijk voort uyt d'arterie²¹ die in den hoek was gekwets (sic) geworden. De welke ik toen door kleyn gesneede stukjens spons tusschen de tanden en lip opvuldede en een uytwendig, drukkend verband, volkoomen stelpen zoo dat 'er naarmaals geen de minste bloedinge meer volgden. De vereeniging²² ging vrij schillick voort behalven de hoekhegting, de welke door het sterk opvullen was uytgescheurt. Dit had ik wel voorzien maar konde het om gezegde reedenen niet voorbij. 'Er bleef ook een hardighey²³ in de gecicatriseerden²⁴ hoek, de groote van een stuyver²⁵, alsmede een kleyne in de bovenlip; was eenigsints pijlijk en binnen den mond ontvelt. Dit gaf mij agterdenken²⁶ dog kwam maar voort door 't sterk drukkende verband, want alles, ook het sweertje, dat 'er vóór d'operatie was onder de kin, was binnen de ses weeken volkoomen geneesen.*

p. 5: *De heer Van der Haar²⁷ was bij d'operatie niet tegenwoordig en zeyde mij naderhand dat hij den patiënt vóór zijn vertrek gezien had, daar bij voegende dat hij dogte dat de quael zoude herneemen en dat hem dat sweertje onder de kin had agterdenken²⁶ gegeven. Ook dat de bijnaar²⁸ altijd zeker is dat de quael herneemt als 'er een rand als een trekkende draat langs het accident loopt. Seven weeken naar d'operatie kreeg den patiënt een geswel ter zijden den hals²⁹, het welk in drie daagen tot de groote van een hoender ey toenam. Men deed den patiënt door een koele purgatie³⁰ purgeeren, het geswel dekken met een sooms leere lapje³¹.*

Het geswel nam dan schielijk weer af, dog wierd van tijd tot tijd grooter en kleynder, zom tijts wat

geinflammeert³² en pijnlijk. Dit zoo ontrent vier maanden af en toe genoomen hebbende, begon het te ulcereeren³³ en wierd in 't vervolg een quaadaardigen, voort eetende cancer, waar aan den patiënt naar herhaalde, sterke bloedingen overleed den 22 april 1779.'

nr. 4: aangeboren afwijking aan de anus

Geval van een aangeboren 'atresia ani', een afwijking die ook nu voorkomt. We weten ondertussen, dat daarbij steeds fistels aanwezig zijn, naar beneden (perineum) naar de uterus of vagina (zoals hier) of naar de blaas of meerdere fistels, hetgeen hier ook waarschijnlijk is.

De behandeling door Van der Haar was, gezien de kennis van deze afwijking, in die tijd juist en zou ook tot redelijk resultaat geleid kunnen hebben, hoewel continentie op deze manier nooit mogelijk zou zijn geweest. De sluitspier ontbreekt namelijk. Het kind overleed echter; mogelijk had het nog meer aangeboren gebreken.

p.6: *'1778 den 12 may wierd 'er een dogterke gebooren zijnde den anus³⁴ gesloten. Hetwelke men niet en heeft ontdekt, dan als het kind ontrent twaalf dagen oud was, want de faecis³⁵ ontlasten zig door de vagina³⁶.*

De heer Van der Haar heeft aan dit kint, agt weeken oud zijnde, d'operatie in deser voegen gedaan: een pincette ofte ordinaar³⁷ verbind tangsken door de vagina inbrengende voelde men duydelijk des selfs punten op de plaats daar den anus natuurlijk³⁸ zijn moest. Met een regt mesje daar dan een wonde maakende en het tangsken door mij vastgehouden wat aanstootende kwaamen des selfs punten door de nuuwe gemaakte wonde uyt. In dese punten een turonde³⁹ vast nemende, trok men het tangsken te rug en de wonde was dan met de turonde op gevult. Men ondersteunden se met een kleefpleyster en Tband en dit verband bleef twee daagen.

Ik hebbe dan nog twee ofte drie daagen een turonde, twee dwerse vingeren lang, van buyten in de wonde

p.7: *gebrogd volgens den loop van den intest.⁴⁰. Met d'ontlasting hadde altijd door de vagina gecontinueert. By uytneemingen van de turonde quam er ook faecis door de gemaakte opening. Op den vijfden dag naar d'operatie bragt ik er een van theeloot⁴¹ gemaakt pijpen in ontrent zoo lang als de turonde en de dikte van een schrijfpenn. Hier door ontlasten zig de faecis; 'er quam ook zomtijds urine door en faecis door de vagina. Dit pijpen 'er veertien daagen in geweest zijnde was de wonde volkoomen gecicatriseert⁴². Ik nam het 'er dan uyt en de faecis ontlasten dan het meesten door den anus, dog altijd nog een weynig door de vagina, alsmede d'urine 't meest door de vagina en ook een weynig door den anus.*

Het kint was van kort na de geboorte altijd teer en swak geweest en stierf den 27 juli 1778.'